

<https://helda.helsinki.fi>

Kouluhallitus kansallisen eheyttämisen edistäjänä sisällissodan jälkeen

Rantala, Jukka

2018-10-04

Rantala , J 2018 , ' Kouluhallitus kansallisen eheyttämisen edistäjänä sisällissodan jälkeen ' ,
Kasvatus & Aika , Vuosikerta. 12 , Nro 3 , Sivut 49-63 . <
<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/70421> >

<http://hdl.handle.net/10138/248409>

cc_by_nd
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

KATSAUKSET

Kouluhallitus kansallisen eheyttämisen edistäjänä sisällissodan jälkeen

Jukka Rantala

Sisällissodan päätyttyä voittaneita jakoi kysymys siitä, miten hävinneitä pitäisi kohdella. Jotkut halusivat langettaa punaisille mahdollisimman ankaran rangaistuksen. Toiset taas katsoivat lievien tuomioiden ja armahdusten edesauttavan kahtia jakautuneen kansan yhtenäistämistä. Jälkimmäinen, edistysmielisten poliitikkojen edustama kanta voitti, mikä johti punavankien laajamittaiseen armahtamiseen. Uusi kunnallinen vaalilaki, joka ulotti demokratian myös kunnallishallintoon, edesauttoi hävinneen osapuolen sopeutumista yhteiskuntaan. Torpparilaki paransi maanvuokraajien asemaa, ja tilattomalle maaseutuväestölle järjestettiin maata. Yhteiskuntarauhan säilymisestä ei silti ollut takeita. Edistyspoliitikot pyrkivät monin tavoin hävinneiden sopeuttamiseen yhteiskuntaan. Yhtenä keinona siinä käytettiin koulua (ks. Parikka 1990, 308; Rinne 1984, 126). Koko ikäluokalle tarkoitetun oppivelvollisuuskoulun toivottiin ohjaavan sosiaalisilta taustoiltaan erilaiset lapset luontevaan kanssakäymiseen toistensa kanssa.

Oppivelvollisuuslaki ei itsessään kuitenkaan ollut ratkaisu siihen, että ihmiset, jotka tunsivat toisiaan kohtaan katkeruutta ja vihaa, rohkenivat lähettää jälkeläisensä entisten vihollisten lasten kanssa samalle opintielle. Koulu täytyi saada tuntumaan puolueettomalta. Yrittäessään estää koulua muodostumasta yhteiskuntaa jakavaksi instituutioksi kouluhallitus pyrki ohjaamaan sekä opettajien että paikallisten koulujen johtokuntien toimintaa. Se tuki poliittisista syistä syytetyiksi joutuneita opettajia ja puuttui johtokuntien toimintaan, jotta jyrkät mielipiteet eivät päässeet vaikuttamaan opetukseen. Valtiorikosrangaistuksensa kärsineiden opettajien paluun kouluun voikin nähdä osana kouluhallituksen eheyttämispoliitiikkaa. Kouluhallituksen johto katsoi kumouksellisista aatteistaan luopuneiden opettajien sopivan esimerkiksi kansalle, varsinkin hävinneen puolen edustajille, joita pyrittiin koulun avulla integroimaan yhteiskuntaan. Opettajien poliittista menneisyyttä ei katsottu taakaksi, sillä kouluhallitukselle riitti opettajien toimiminen kansallisen eheyden hyväksi.

Kouluhallituksen eheyttämispoliitiikka ei ulottunut kuitenkaan kaikkialle. Kaupungit, joilla oli omat kansakouluntarkastajansa, pystyivät ajamaan jyrkempää politiikka. Näin kävi muun muassa Helsingissä, missä valkoisen Suomen perinnön vaalimiseen kiinnittyneen kansakouluntarkastajan toimet ylläpitivät koulua kansaa jakavana instituutiona.

Oona Ilmolahti (2017) tarkasteli väitöskirjassaan *Eheys ja ennakkoluulo* työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteistä suhdetta Helsingissä sisällissodan jälkeen. Hän katsoi kouluhallituksen politiikan epäonnistuneen. Vaikka tulkintamme ovat vastakkaisia, molemmat ovat mahdollisia. Kouluhallituksen eheyttämispyrkimykset perustuivat vaiken-

miselle sisällissodan aikaisista tapahtumista – koulutyötä piti jatkaa ikään kuin sotaa ei olisi ollutkaan. Hävinnyt osapuoli ei saanut tuoda näkemyksiään esille, mutta kouluhallitus pyrki vaimentamaan myös voittaneen puolen ääniä, jotteivät ne olisi jakaneet kansaa. Kouluhallitus pystyi ohjailemaan koulutyötä maaseudulla muttei kaupungeissa. Helsingissä oli lisäksi kaupunginosia, joissa opettajien ja työläisperheiden aatemaailmat joutuivat vastakkain jyrkkien tahojen toiminnan seurauksena. Katsauksessani tarkastelen, miten kouluhallituksen eheyttämistoimet toteutuivat edellä mainituista syistä eri tavoin maaseudulla ja Helsingissä.

Aluksi käsittelen kuitenkin sodan vaikutuksia koulutoimeen sekä edistysmielisen johdon valtaan pääsyä kouluhallituksessa.

Kansakoulunopettajien rooli sisällissodassa

Otettaen Etelä-Suomen haltuunsa punaiset järjestivät alueelleen keskushallinnon. He perustivat kouluhallituksen tilalle Suomen kouluneuvoston, joka seurasi sosialidemokraattisen puolueen koulutuspoliittista linjaa. Ohjelmaan kuului oppivelvollisuus, pohjakouluaste ja uskonnonopetuksen vastaisuus. Kaksi ja puoli kuukautta kestäneenä toiminta-aikanaan kouluneuvosto ei ehtinyt muuttaa koululaitosta suuremmin. Neuvostossa käsiteltiin käytännön asioita, kuten oppilaiden vaatetus- ja ravintoasioita sekä opettajalakkoa. (Rantala 2002, 37.)

Sisällissodan aikana punaiset eivät saaneet kouluja jatkamaan toimintaansa kaupungeissa. Opettajat noudattivat Virkamiesyhdistyksen Keskusliiton tammikuun lopulla 1918 antamaa lakkokehotusta. Maaliskuun puolivälissä 1918 kaupunkien 1 006 vakinaisesta opettajasta vain 34 jatkoi työtään (Piilonen 1982, 197–198). Punaiset saivat koulut jotenkuten toimimaan ainoastaan Helsingissä ja Kotkassa. Helsingissä toimi 26 opettajaa, joskin muutama poikkeusta lukuun ottamatta he olivat muualta tulleita tai epäpäteviä. Edellisenä lukuvuonna Helsingin suomenkielisissä kansakouluissa toimi 220 opettajaa, mikä kertoo valtaosan opettajista yhtyneen virkamieslakkoon. (Ilmolahti 2017, 84–85; Rantala 2002, 156–161.)

Maaseudulla tilanne oli toinen. Lakkokehotus ei tavoittanut kaikkia opettajia, ja opettajat olivat epä tietoisia siitä, mitä heidän piti tehdä. Lisäksi maaseudulla opettajan oli kaupunkia vaikeampi jättää koulutyötään, koska hän oli paikkakunnalla näkyvä hahmo. Työnsä lopettamalla opettaja leimautui valkoiseksi. Kansakoulunopettajan rooli paikallisyhteisönsä yhtenä mielipidejohtajana asetti hänet vaaralliseen asemaan. Kansakoulunopettaja Fredrik Karanko kuvasi tätä seuraavasti: ”Kun he [punakaartilaiset] kuulivat, että olen opettaja, sanoivat he, että juuri papit ja kansakoulunopettajat ovat yksiä perkeleitä ja toiset sanoivat, että ampukaa se pois.” (Fredrik Karangon selvitys Padasjoen suojeluskunnan esikunnalle 18.5.1918, VRO 72/871, KA.)

Suomen kouluneuvoston toiveita toteuttaessaan opettaja puolestaan leimautui punaiseksi. Opettajat jotka olivat lopettaneet uskonnonopetuksen, saattoivat sodan jälkeen joutua syytetyiksi. Samoin ne, jotka olivat laulattaneet *Työväen marssia*, kuten kävi Vihdin Nummelan kansakoulunopettajille, Elin ja Urho Karhumäelle. (Rantala 2002, 68, 99 alaviite 15.) Kansakoulunopettaja Kaarlo Isomäki kuvasi valkoisen terrorin toimeenpanijoiden suhtautumista punaisia myötälleisiin kansakoulunopettajia seuraavasti: ”Yksinkertaiselle työmiehelle annetaan anteeksi, mutta oppineelle roistolle, joka villitsee roskajoukkoja, on tie lyhyt” (Isomäki 1920, 9).

Kuva 1. Kuvassa kansakoulunopettaja Kaarlo Isomäki poikien käsityötunnilla Jämsänkoskella vuonna 1917. Sisällissodan aikana Isomäki vangittiin tekaistuilla punaisuussyytöksillä. Hän pääsi kuitenkin pakenemaan teloittajiltaan. Kuvalähde: Olli Penttisen yksityisarkisto.

Edellä mainituista syistä punaisten alueelle jääneet maalaiskansakoulujen opettajat yrittivät tasapainoilla työssään. Opetus ei kansakouluissa juuri poikennutkaan sotaa edeltävän ajan opetuksesta (Piilonen 1982, 198–199, 303; Rinta-Tassi 1986, 201).

Sisällissodan aikana punaiset ihmettelivät, mikseivät opettajat asettuneet heidän puolelleen, heidän ajoivat ennen sotaa samoja asioita eli pohjakouluu- ja rinnakkaiskoulujärjestelmän purkamista. Kansakoulunopettajat olivat ennen sodan syttymistä myös ilmaisseet tyytymättömyytensä yhteiskunnalliseen asemaansa ja palkkaukseensa. Uskonto- ja kansallisuuskysymykset kuitenkin vierottivat opettajia työväenliikkeestä. Opettajien tehtävä oli toimia paikkakunnilla sovun rakentajina, eivätkä opettajien esimiehinä toimineet kansakouluntarkastajat ja johtokunnat sallineet opettajille politikointia. Oma vaikutuksensa lieene ollut myös sillä, että työväenyhdistykset olivat vuosisadan ensi vuosikymmenellä suhtautuneet kielteisesti keskiluokkaa edustaneisiin kansakoulunopettajiin ja torjuneet heidät joukostaan.¹ Vaikka sosiaalidemokraatit olivat myöhemmin muuttaneet kantaansa opettajiin, liike ei saanut kannatusta opettajistosta. Sisällissodan syttyessä harva opettaja oli sosiaalidemokraattisen puolueen tai työväenyhdistyksen jäsen. Sosiaalidemokraattisen opettajaliiton perustavaan kokoukseen vuonna 1917 oli osallistunut vain 60 opettajaa. (Rantala 2002;

1 Kansakoulunopettajien keskiluokkaisesta asemasta ks. Rantala 1997, 34–37. Kansakoulunopettajat itsekkin näkivät roolinsa ongelmallisena, mikä käy ilmi Kaarlo Isomäen sisällissodan jälkeisestä kuvauksesta: ”[K]ansakoulunopettajathan ovat herroja, kun saavat roikkua porvareitten liepeillä, vaikka porvarit huolivat kansakoulunopettajia sakkiinsa vain juoksupojikseen. Ja työmiesten joukkoon he ovat liiaksi herroja mielestään. On se hauskaa herrasköyhällistä, sekarotua!” (Isomäki 1920, 19.)

2010; 2011; Suotula 2008.)

Sodan jälkeen opettajien ammattijärjestö pyrki monin tavoin tuomaan esille kansakoulunopettajien roolin valkoisissa joukoissa (Rantala 2002, 16). Ei siis ihme, että sodan jälkeen kansakoulunopettajat saivat leiman valkoisen Suomen esitaistelijoina. He olivat olleet perustamassa suojeluskuntia ja toimivat valtiorikosoikeuksissa maallikkojäseninä. Liki kuusituhatpäisestä kansakoulunopettajistosta kuitenkin vain 13 menetti henkensä taisteluissa ja 21 kuoli punaisen terrorin uhrina (Suomen sotasurmat 1914–1922 -haku 27.4.2018.) Määrää voi pitää pienenä verrattuna opettajajärjestön mielipiteenmuokkaukseen. Taisteluissa kuoli enemmän seminaarilaisia – yhteensä 16 – kuin kansakoulunopettajia. Asia asettuu myös toisenlaiseen valoon, kun sitä tarkastelee suhteessa valkoisen terrorin uhrina kuolleisiin kansakoulunopettajiin. Valkoiset surmasivat kahdeksan opettajaa punaisina, mikä vastaa noin kolmannesta punaisen terrorin opettajauhrien määrästä. (Rantala 2002; Suomen sotasurmat 1914–1922 -haku 27.4.2018.) Kansakoulunopettajien puolentalinta ei näytäkään niin selkeältä kuin opettajajärjestö tuoreeltaan kuvasi.

Sodan jälkeen voittaneet olivat erimielisiä hävinneiden kohtelusta. Valkoisen Suomen perintöä vaalinut poliittinen oikeisto korosti voimakasta kansallista yhtenäisyyttä ja vaati ankaria rangaistuksia hävinneille, myös punaisiksi leimautuneille kansakoulunopettajille. Kansallista eheyttämistä ja armahduspolitiikkaa ajanut poliittinen keskusta ja maltilliset sosiaalidemokraatit puolestaan pyrkivät sovintoon ja reformien toteuttamiseen. Tähän politiikkaan sopi punaisten hallintoa myötäileiden opettajien pitäminen koulutyössä.

Sodan jälkeen kansakuntaa pyrittiin eheyttämään monin tavoin, muun muassa koulun avulla. Tähän päädyttiin edistysmielisten voimien päästessä valtaan muun muassa kouluhallituksessa.² Kouluhallituksen johto oli etunenässä toteuttamassa eheyttämispolitiikkaa suojelemalla punaisuussyytösten kohteeksi joutuneita opettajia.

Kouluhallituksen edistysmielinen johto

Vuosien 1905–1906 ja 1917–1918 poliittisissa murroksissa opettajat, koulujen johtokunnat ja kuntien edustajat olivat pyrkineet murentamaan keskusviraston auktoriteettia (Halila 1949, 297–298, 340, 382; Harju 1988, 349; Rantala 2010, 28–29, 52–55). Suomen Opettajajhdistys oli yrittänyt parantaa opettajan oikeudellista asemaa, ja kansakoulunopettajat olivat kauan valittaneet kansakouluntarkastajien liian virkavaltaisesta käyttäytymisestä (Rantala 2002, 122; 2010, 17–66; Suomen Opettajajhdistyksen keskushallituksen pöytäkirja 3.11.1918, Tha). Sisällissodan jälkeen loppuun viedyssä organisaatiouudistuksessa vaatimukset kouluhallituksen demokratisoimiseksi eivät kuitenkaan tuottaneet opettajien toivomaa muutosta. Opettajakunnan edustajien nimittäminen keskusvirastoon torjuttiin ylijohtaja Mikael Soinisen johdolla. Jonkinlaiseksi lohdutukseksi perustettiin opettajaneuvosto, jonka tehtävänä kuitenkin oli vain antaa lausuntoja ja tehdä esityksiä kouluhallitukselle ja valtioneuvostolle (Autio 1986, 54; Rantala 2010, 28–29, 52–55; Rinne 1973, 119–120; Somerkivi 1979, 61).

Kouluhallituksella oli johtava rooli koulupolitiikassa. Kirkollis- ja opetusasiaintoimituskunnan, myöhemmän opetusministeriön, rooli oli vähäinen. (Autio 1986, 30; Somerkivi 1982, 171.) Kouluhallituksen organisaatiouudistuksessa virasto säilytti päällikkövaltaisen luonteensa. Ylijohtajan lisäksi valtaa käyttivät etenkin oppikoulu, kansakoulu- ja lastensuo-

2 Maalisvaaleissa 1919 – joissa Suomen Sosialidemokraattinen Puolue sai 80, Maalaisliitto 42 ja Kansallinen Edistyspuolue 26 paikkaa – tasavaltalaiset saivat enemmistön ja monarkistiset hallitusmuotoesitykset hylättiin. Kokoomuksen hävittyä valtiomuototaistelun vallankäyttäjäksi nousi 8.12.1918 perustettu Kansallinen Edistyspuolue, joka noudatti tasavaltaista sovitteluvaa keskustapolitiikkaa.

jeluasioiden johtoon nimetyt osastopäälliköt. Keskusviraston virkakunta kasvoi. Kansa- ja oppikouluosastolla oli osastopäälliköiden lisäksi molemmissa seitsemän kouluneuvosta. Lastensuojeluosastossa työskenteli osastopäällikkö ja kolme kouluneuvosta. Lisäksi oli lainopillisia kouluneuvoksia ja kansliahenkilökuntaa.

Opetusministeriön historian laatinut Veli-Matti Autio (1986, 33) korostaa Soinisen merkitystä koulutoimen kehittämisessä sisällissodan jälkeen. Aution mukaan soinislainen keskustaliberaalinen politiikka näkyi kouluhallituksen toiminnassa. Koulutuspolitiikan päätaavoitteena oli kansakunnan eheyttäminen. Eduskunnassa Soininen ajoi oppivelvollisuuslakia ja valtiomuototaistelussa tasavaltalaista hallitusmuotoa. Hän oli myös näkyviä punavankien armahduspolitiikan kannattajia (Voipio 1944, 529–531, 571).

Soinisen linjatessa politiikkaa kabineteissa, jäi hänen lähimmän alaisensa K. A. Franssilan vastuulle kouluhallituksen politiikan toteuttaminen. Franssila, joka oli toiminut vuodesta 1911 keskusviraston kakkosmiehenä, otti kouluhallituksen käytännön asioiden hoidon vastuulleen huhtikuussa 1918 (K. A. Franssila päiväkirja 30.4.1918, K. A. Franssila kokoelma, KK). Franssila linjasi kouluhallituksen suhtautumisen sisällissodan jälkipyykkiin. Käytännön toteutuksessa hänellä oli apunaan kansanopetusosaston kouluneuvoksista etenkin Onni Rauhamaa. Oppikoulu- ja lastensuojeluosaston virkakunta pysyi taka-alalla sodan jälkiselvittelyissä.

Franssila ei liittynyt joulukuussa 1918 perustettuun Kansalliseen Edistyspuolueeseen, mutta hän käytännössä toteutti sen politiikkaa. Edistyspoliitikot kouluhallituksessa olivat vuoden 1919 maalisvaaleissa valituksi tulleet kansanedustajat Soininen, Rope Kojonen ja oppikouluosaston kouluneuvos Oskari Mantere. Rauhamaa oli puoluehallituksen jäsen sekä oppikouluosaston kouluneuvos Gunnar Sarva kuului Mantereen kanssa Edistysmielisen klubin johtohahmoihin. Edistysmielisyys leimasikin keskusviraston sisällissodan jälkeisiä toimia, ja muun muassa kansakouluntarkastajia ohjattiin jämäkästi noudattamaan kouluhallituksen johdon linjauksia. (Edistysmielisen klubin vuosikertomus 1917–1918 sekä pöytäkirjat 14.11.1917 ja 6.10.1918, Oskari Mantereen kokoelma, kansio 10, KA; Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kertomus toimintavuodesta 1919; Mantereen kannanotoista VP 1919, 1555–1558 ja Kojosen mielipiteistä Vuorio 1975, 247–248; Kouluhallituksen kansakouluntarkastajien ohjailusta ks. Rantala 2002, 166–171.)

Kouluhallituksen eheytysohjelmaan muotoutuminen

Sisällissodan ollessa vielä käynnissä professori K. J. Ståhlberg laati kaksiosainen kirjoituksen ”Tulevaisuuden lähtökohtia”, joka julkaistiin *Helsingin Sanomissa* 16. ja 18.4.1918. Kirjoituksessaan Ståhlberg varoitti työväen asemaa parantavan erityislainsäädännön pysäyttämisestä ikään kuin rangaistuksena hävinneelle osapuolelle. Hän puhui demokraattisten instituutioiden säilyttämisen puolesta ja sotaa edeltävän sosiaalisen kehityksen jatkamisen tarpeellisuudesta. Ståhlbergin kirjoitusta voi pitää eheyttämispolitiikan käynnistyneenä manifestina (ks. Karimäki 2016, 45).

Huhtikuun lopulla Franssila joutui ensimmäistä kertaa ottamaan kantaa opettajiin kohdistuneisiin punaisuussytyksiin. Hän joutui selvittämään myös punaisten alueelle sodan aikana jääneisiin kansakouluntarkastajiin kohdistettuja syytöksiä. Franssila lähetti usein paikalle kouluneuvos Rauhamaan, jonka hän tiesi kannattavan sovinnollista eheyttämispolitiikkaa. (K. A. Franssila päiväkirjat 30.4., 27.4. ja 16.11.1918, K. A. Franssila kokoelma, KK.) Itse hän suhtautui tuomitsevasti etenkin punaisiin myötämieleisesti suhtautuneeseen kansakouluntarkastaja K. V. Vauloon (K. A. Franssila päiväkirjat 25.–26.4.1918, K.

A. Franssilan kokoelma, KK). Vaulon joutuminen valkoisen terrorin uhriksi sai Franssilan kuitenkin huomaamaan, millaisiin ylilyönteihin sodanjälkeinen kostomieliala saattoi johtaa.

Vielä huhti-toukokuun taitteessa Franssila antoi silti ohjeen kohdella punaisiksi syytetyjä seminaarilaisia ja kansakoulunopettajia ankaran laillisuuden mukaan (K. A. Franssilan päiväkirjat 30.4. ja 2.5.1918, K. A. Franssilan kokoelma, KK; Kansanopetusosaston pöytäkirja 30.4.1918, Kha, KA). Toukokuussa hänen kantansa muuttui. Muutoksen aikaansai hänen havaintonsa paikallistasolla ilmenevästä puolueellisesta oikeudenkäytöstä. Tämän jälkeen hän linjasi kouluhallituksen tehtäväksi estää opettajiin kohdistuvia ylilyöntejä ja turvata näitä kostomielialalta. (Rantala 2002, 140.)

Toukokuussa Franssila matkusti puolustamaan kahta syytetyksi joutunutta kansakouluntarkastajaa, Fredrik Rauhaa ja Reinhold Roinetta, jotka olivat joutuneet punaisuussyytösten kohteeksi tekaistuilla syillä. Kansakouluntarkastaja Akseli Salokannel seurasi Franssilaa tämän matkalla ja kirjoitti myöhemmin kirjeen, jossa hän ihaili Franssilan toimintaa tämän vaadittua Kouvolan kasarmin komendanttia vapauttamaan vangittuna olleen Roineen:

En voikaan sanoin tulkita niitä syviä sympaattisia tunteita, jotka minussa tämän matkan varrella syttyivät. Olen niin usein saapunut ajatuksissani Kouvolan kasarmikomendantin virkahuoneeseen ja yhä uudelleen kuullut ne miehekkäät sanat, joita siellä lausuit. Kaikkien suomalaisten, oikeuden ja rehellisyyden nimessä Sinulle vieläkin parhaimmat kiitokset. (Akseli Salokanteleen kirje K. A. Franssilalle helluntaina 1918, K. A. Franssilan kokoelma Coll. 55.4, KK.)

Omalla toiminnallaan Franssila näytti mallia punaisuussyytöksiin reagoimisesta. Hän pani merkille koulujen johtokuntien pyrkivän tuomitsemaan opettajia heppoisillakin syytteillä. Tämän vuoksi ja etenkin Rauhan ja Roineen tapausten avattua hänen silmänsä paikallisen mielivallan esiintymisestä hän näki kouluhallituksen tehtäväksi suojella opettajia. Punaisuussyytöksistä selvinneet kansakouluntarkastajat ja opettajat saivat toimia esimerkkinä kansalle siitä, että toiminta jatkui mahdollisista poliittisista hairahduksista huolimatta. Franssilalle, kuten myös muulle kouluhallituksen edistysmieliselle virkakunnalle pääasia oli, että vastedes punaisiin myötämielisesti suhtautuneet tai siitä syytetyt opettajat toimisivat yhteisen päämäärän hyväksi ja unohtaisivat aiemmat näkökantansa (Rantala 2002, 145–146). Kansakoulunopettajien, joiden vaikutus ulottui yli koulutyön ja yhteiskuntaluokkien, toivottiin yhtenäistävän sodan jakamia yhteisöjä.

Ehdyttäminen ei sujunut kuitenkaan ongelmitta, sillä koulujen johtokunnat pyrkivät karsimaan kouluista sopimattomina pitämiään opettajia. Opettajaa ei saatu erotettua koulun johtokunnan päätöksellä, vaan siihen vaadittiin kansakouluntarkastajan suorittama tutkimus ja kouluhallituksen vahvistus erottamiselle (Rantala 2002, 70). Valkoisen Suomen perintöä vaalivien johtokuntien mielestä punaisille myötätuntoa osoittaneet kansakoulunopettajat eivät enää sopineet esikuviksi kansalle. Koulujen johtokunnat hälyttivätkin kansakouluntarkastajat tutkimaan syytöksiä.

Kesäkuun alussa kouluhallitus kehotti kansakouluntarkastajia tekemään selkoa opettajien sekaantumisesta kapinaan (Kouluhallituksen kiertokirje kansakouluntarkastajille 5.6.1918, Kha, KA). Selvityksestä kävi ilmi joidenkin opettajien antaneen tukensa punaisten hallinnolle. Monissa tapauksissa tarkastaja huomasi, että opettajasta yritettiin päästä eroon ylivoimaisilla tai tekaistuilla syytöksillä. Kaikkiaan 92 kansakoulunopettajaa joutui syytetyksi punaisuudesta, mikä oli noin 1,5 prosenttia kansakoulunopettajistosta. Kahdeksan opettajaa menetti henkensä valkoisessa terrorissa ja 32 erotettiin tai heiltä evättiin vir-

kavahvistus. Lisäksi 34 opettajaa painostettiin eroamaan ja kahdeksalle annettiin varoitus. Vain kymmenen syytetuiksi joutuneista kansakoulunopettajista selvisi nuhteitta. (Rantala 2002, 17.)

Oleellista on huomata, että valtaosa punaisina tuomituista opettajista palasi kouluhallituksen tuella takaisin kouluun. 28 kansakoulunopettajaa joutui valtiorikosoikeuden tutkittavaksi ja 16 heistä sai tuomion, mutta vain kolme tuomitusta jätti koulutyön. (Rantala 2002, 17, 21.) Punaisuussyytösten kohteiksi joutuneista 92 kansakoulunopettajasta kaikkiaan vain 19 jätti koulutyön lopullisesti. Heistä kahdeksan oli surmattu ja 11 päättänyt olla palaamatta opettajaksi. (Rantala 2002, 20.) Kouluhallitus pyrki tukemaan punaiseksi syytettyjen opettajien kamppailua koulujen johtokuntia vastaan, jos syytökset vaikuttivat ylimitoitetuilta tai tekaistuilta. Käytännössä kansakouluntarkastajat vaativat syytösten tueksi tarkempia todisteita. Mikäli tilanne näytti toivottomalta opettajan kannalta, he ohjasivat tämän hakemaan töitä toisaalta. Kansakouluntarkastajat auttoivat työpaikkojen etsinnässä ja pyrkivät turvaamaan eronneiden opettajien työn jatkumisen toisella paikkakunnalla. (Rantala 2002, 152–155.)

Vastaava tapahtui kansakoulunopettajaseminaarilaisten joukossa. 12 kansakoulunopettajaseminaarin oppilasta erotettiin tai he erosivat itse punaisuussyytösten seurauksena. (Rantala 2002, 17.) Seitsemän erotetuista palasi opiskelemaan vuonna 1919 ja kolme muuta muutamaa vuotta myöhemmin. Kaksi punaisten puolella toiminutta seminaarilaista ei enää palannut opintojen pariin, mutta se ei johtunut siitä, etteivät he olisi saaneet jatkaa opintojaan. (Rantala 2002, 149–151.)

Kouluhallituksen toiminnassa tapahtui konkreettinen käänne syksyllä 1918. Tuolloin kouluneuvokset eivät enää merkinneet punaisina tuomittuja opettajia niin sanottuun *Mustaankirjaan*, jota käytettiin opettajavalvonnan välineenä (ks. Rantala 2010, 67–81). Syksyllä 1919 ja seuraavan vuoden alussa kouluhallitus ohjeisti ottamaan virantäytöissä huomioon myös ne opettajat, jotka oli erotettu viroistaan kapinaan osallistumisen vuoksi. (Kansanopetusosaston päätös 9.7.1919 [Olli Korhonen], Kha, KA; Kansanopetusosaston kiertokirje kaikille kansakouluntarkastajille sekä kaupungeissa että maaseudulla 17.2.1920, Kha, KA.)

Kouluhallituksen ohjeistus liittyi edistysmielisten poliitikkojen armahduspolitiikan tukemiseen, jolla he yrittivät saada sosiaalidemokraatit oman politiikkansa tueksi (ks. Kerimäki 2016, 59, 64; Paaskoski 1997, 124–126). Edistyspuolue pyrki armahdus- ja sosiaalipolitiikalla myös saamaan sosiaalidemokraatit tekemään pesäeron kommunisteihin (Kerimäki 2016, 51). Kaikki alle neljän vuoden tuomion saaneet punavangit armahdettiin vuoden 1918 puolella, mutta yli 6 000 valtiorikostuomion saanutta punaista oli keväällä 1919 silti vielä vankilassa. Armahduslakien merkitystä tuomittujen opettajien paluuseen opettajantyöhön käsiteltiin kouluhallituksessa vasta elokuussa 1920 (Rantala 2002, 150 viite 52). Kouluhallitus oli kuitenkin jo sitä ennen pyrkinyt saamaan tuomittuja opettajia takaisin koulutyöhön, kuten olen edellä tuonut esille.

Kouluhallitus suhtautui kumouksellisista aatteistaan luopuneisiin opettajiin suojelevasti, koska nämä saivat toimia kansallisen eheytyksen mannekiineina. Poliittinen menneisyys ei ollut opettajalle taakaksi, jos hän toimi kouluhallituksen linjaamien päämäärien mukaisesti. Vasemmistolaisesti suuntautuneiden opettajien oli varottava tuomasta näkemyksiään esille siten, että ne olisivat muodostuneet yhteisöä jakaviksi tekijöiksi. Valtiorikosoikeustuomion saaneet opettajat osasivat varoa puheitaan, mutta myös maltillisen vasemmistolaiset opettajat olivat harvassa 1920-luvulla. SDP:n puoluetoimisto ei juuri löytänyt mieleisiään opettajia, joita se olisi voinut suositella sosiaalidemokraattienemmistöisiin kuntiin (Kettunen 1986, 157–158).

Uusi kunnallinen vaalilaki edisti hävinneiden sopeutumista yhteiskuntaan. Seppo Hentilän (2018, 116) mukaan entisten punaisten ja valkoisten työskentely kunnallishallinnossa oli kansallisen eheyttämisen ehkä merkittävin yhtyeistyöfoorumi. Suomen Sosialidemokraattisella Puolueella olikin jo vuonna 1922 ehdoton enemmistö 161 kunnan valtuustossa. Vasemmistososialistiseen politikointiin syyllistyneiden tai eheyttämispolitiikkaan sopimatomien opettajien työuran kouluhallitus pyrki kuitenkin katkaisemaan. Näin kävi muun muassa Jaakko Latvalalle, joka vetosi yleiseen armahdukseen ja ennakkotapauksiin pystymättä kuitenkaan pitämään puoluepolitiikkaa koulun ulkopuolella. Hän kirjelmöi uhmakaasti kouluhallitukselle kunnan vasemmistoenemmistöiseksi muuttumisen mitätöivän kouluhallituksen vastarinnan:

Ensivuoden alusta lisääntyy siellä [koulun johtokunnassa] minun kannattajieni luku 1:llä, ollen silloin siis yht. 3, seuraavana vuonna todennäköisesti 2:lla, siis yht 5. Huom! kunnan valtuustossa on meikäläisillä ylivoimainen enemmistö. (Kansanopetusosaston AD 1450/141 1921, Kha, KA.)

Kouluhallitus jarruttikin Latvalan opettajanuran jatkoa, ja hän pääsi takaisin opettajaksi vasta vuonna 1925. Toisin kävi entiselle kansanedustajalle ja punaisten kouluhallituksessa toimineelle sosiaalidemokraattiselle poliitikolle, kansakoulunopettaja Hulda Salmelle. Valtionrikostuomion suorittamisen jälkeen Salmi palasi opettajaksi kouluhallituksen yrittämättä estää häntä. Salmi oli kuitenkin joutunut luopumaan politikoinnista (Rantala 2002, 57–60).

Kouluhallituksen eheyttämispolitiikan kulmakivenä oli opettajien vaikeneminen sisällissodasta. Opettajien piti jatkaa työtään ikään kuin sotaa ei olisi ollutkaan. Maaseudulla keskusviraston politiikka tuotti tulosta. Kaupungeissa tilanne oli kuitenkin toinen, koska kouluhallituksella ei ollut vastaavaa määräysvaltaa niiden koulutoimeen. Kaupungeissa opettajisto ja työväki asuivat eri puolilla kaupunkia. Lisäksi ryhmät erosivat toisistaan niin pukeutumiseltaan, käytöstavoiltaan kuin aatemaailmaltaan. Tällainen loi otollisen tilan vastakkaisuuksien lietsomiseen ryhmien välille.

Jyrkät tahot eheytyksen esteinä Helsingissä

Kouluhallituksen edistysmielinen johto halusi nähdä kansakoulun neutraalina paikkana, jossa voittaneiden ja hävinneiden lapset ja näiden vanhemmat voisivat kohdata toisensa. Koulu muodostui kuitenkin usein piilevien mutta joskus myös avoimien ristiriitojen paikaksi. Näin kävi Helsingissä, jossa jyrkät tahot pääsivät määrittämään suhtautumisen vastapuoleen.

Ulla-Maija Peltonen (1996) on tarkastellut sitä, miten hävinneen osapuolen lapset ja perheet kokivat koulun alistavat toimet sisällissodan jälkeen. Hän on kuvannut muun muassa sitä, miten lasten kokemukset kodin ja koulun vastakkaisista arvomaailmoista törmäsivät monesti vastakkain. Yrittäessään kieltää työläislapsilta näiden kotoa saamansa maailmankatsomuksen opettajat joutuivat kohtaamaan työläisvanhempien ja joskus myös lasten vastustuksen.

Hentilän (2018, 86) mukaan sisällissodan jättämä synkkä pilvi varjosti entisten punaisten ja heidän lastensa elämää vuosikymmenet. ”Koulukaverit vihasivat, opettajat vihasivat, naapurit vihasivat, koska olin punikin kakara. Leima oli otsassa”, kuvasi puoli vuotta ennen sisällissodan puhkeamista syntynyt muistelija koulunkäyntiään 1920-luvun puolivälin Suomessa (ks. Hentilä 2018, 86).

Ilmolahti (2017) todentaa havainnot työväestön ja opettajiston välisistä kireistä suhteista. Toisaalta hän valottaa ryhmien sisäistä heterogeenisuutta. Kummankin osapuolen joukossa oli henkilöitä, jotka halusivat ymmärtää toisen osapuolen näkemyksiä. Jyrkän linjan edustajat kuitenkin määrittivät puhe- ja toimintatavat. Vasemmistososialistien retoriikka hiljensi työväenyhteisön maltilliset jäsenet. Poliittisesti oikealla oleva Helsingin kansakouluntarkastaja puolestaan toimi opettajille esimerkkinä ja määritteli opettajille hyväksytyn toiminnan rajat.

Poliittisen työväenliikkeen edustajilla oli kaksijakoinen suhde koulutukseen. Yhtäältä he pitivät koulunkäyntiä tärkeänä ja kehottivat lapsiaan hoitamaan koulutyönsä hyvin, mutta toisaalta he katsoivat koulun aatemaailman eroavan omastaan (Ilmolahti 2017, 396; Rantala 1997, 27–28). Vasemmistososialistien lehdet ylläpitivät kahtiajakoa etenkin Helsingin työväenkaupunginosien asukkaiden joukossa. *Punalipussa* opettajat esitettiin ”porvareiden tukijoina, luokkayhteiskunnan pönkittäjinä ja työväenluokan vihollisina” (Ilmolahti 2017, 396). *Työläisnaisessa* koulua soimattiin siitä, että se yritti kitkeä pois työläislapsista synnyntäisen luokkavihan ja istuttaa heihin porvarillisen maailmankatsomuksen (Ilmolahti 2017, 155).

Ilmolahti kuvaa, miten Helsingin työväenkaupunginosissa poliittinen kanta ei ollut yksityisasia, vaan sen odotettiin tulevan näkyväksi. ”Oletko nikki, tari vai ton?” -kysymyksellä lapset selvittivät uudelta tulokkaalta, olivatko tämän vanhemmat punikkeja, lahtareita vai puolueettomia. (Ilmolahti 2017, 127.) Vaikka maltilliset sosiaalidemokraatit olivat valmiita yhteistyöhön poliittisen keskustan kanssa, maltillisten kantojen esiintuoijat saivat varautua vasemmalla olevien tovereidensa arvosteluun. Tämä päti myös suhtautumisessa kouluun ja opettajiin. Osa hävinneellä puolella olleista hautoi kosta ja vastusti koulun toteuttamaa sosiaalistamista valkoisen Suomen arvoihin. Ilmolahti osoittaa, ettei tämän vuoksi kouluhallituksen vaikenemiselle perustunut eheyttämispoliitiikka onnistunut Helsingissä.

Osaltaan epäonnistumista selittää myös opettajien ja etenkin heidän toimiaan valvovan kansakouluntarkastajan reagointi sodanjälkeisessä tilanteessa. Siinä missä maaseudulla kansakouluntarkastajat ohjasivat opettajia jättämään sodan käsittelemättä, Helsingissä sotaa pidettiin esillä. Opettajat veivät oppilaansa seuraamaan valkoisten voitonparaattia ja historian oppimateriaalina käytettiin jyrkästi punaisten toimet tuominnutta oppikirjaa. Jotkut opettajat tulivat jopa suojeluskuntapuvussa kouluun, vaikka *Opettajain lehti* kehotti välttämään sitä (Ilmolahti 2017, 171).

Vaikka Helsingin koulutoimen johdossa oli kaupunginvaltuuston valitsema kansakoulujen johtokunta, kansakouluntarkastaja Matti Pesonen käytännössä linjasi Helsingissä opettajien sallitun ja kielletyn toiminnan rajat. Kaupunkien kansakouluntarkastajat olivat valtiosta riippumattomia kuntien virkamiehiä. Kouluhallituksen oli siksi vaikea ohjailla heidän toimia.

Kansakouluntarkastaja Pesonen oli jyrkkä suomettarelainen, ja tarkastajan uransa päätyttyä, vuonna 1935, Pesonen pyrki Isänmaallisen Kansanliikkeen listoilta kansanedustajaksi (Ilmolahti 2017, 259, 425). Sisällissodan päätyttyä Pesonen vaati jyrkkiä toimia punaisiin myötämielisesti suhtautuneille opettajille. Hän yritti muun muassa saada erotettua vasemmistolaisesta suuntautuneen helsinkiläisopettaja Jaakko Kemilän tämän sisällissodan aikaisista kirjoituksista (Ilmolahti 2017, 276; Rantala 2002, 160).

Omalla toiminnallaan Pesonen heikensi työväestöä ja opettajistoa toisiinsa lähentävän politiikan onnistumista. Cygnaeuslaiseen opettajaihanteeseen oli kuulunut opettajan rooli sovun ja sopuisan ilmapiirin edistäjä (Cygnaeus 1910, 475, 593; ks. myös Ilmolahti 2017, 65). Helsingissä vasemmistososialistit lietsoivat kannattajia nousemaan koulun auktoriteettiasemaa vastaan ja poliittista oikeistoa edustanut kansakouluntarkastaja ohjeisti opettajia

pitäytymään valkoisen Suomen arvomaailman välittämisessä. Vastakkainasettelu näkyi konkreettisesti valkoisen Suomen tunnusmerkkejä kantavan opettajan ja työläispoikien yhteenotossa, jota eräs muistelijä kuvaili seuraavasti:

Kaarlonkadulla eräs opettajista ”tuli täydessä vormussa kouluun. Siinä meille tuli – Kallion pikkupoikia kun oltiin – pientä suukopua. Sen opettajan oli melkein kiväärin kanssa oltava.” Opettaja ei saanut pidettyä poikia kurissa, koska nämä halveksivat opettajan pukeutumisellaan osoittamaa asennetta. (Ks. Ilmolahti 2017, 170.)

Kunnioituksen puute auktoriteetteja kohtaan johti ruumiillisen kurituksen käyttöön, joka oli lailla poistettu kouluista ennen sisällissotaa. Räikein ylilyönti tapahtui helsinkiläiskoulussa, jossa opettaja pahoinpiteli oppilaan niin, että tämä kuoli myöhemmin vammoihinsa. Oppilaan nenäkäs ja opettajan mielestä uhkaava käytös olisi varmaan kuitattu opettajan antamalla korvapuustilla, ellei oppilas olisi osannut vedota oikeuksiinsa. Oppilaan opettajalle tiuskaisemat sanat ”älä lyö perkele, sulla ei ole oikeutta siihen!” sai opettajan menettämään malttinsa. Opettaja oli pojan äidin mukaan vienyt pojan käytävään ja lyönyt tätä useita kertoja. Samalla hän oli kutsunut poikaa punaiseksi. (Ilmolahti 2017, 333–375.) Vastaavanlaisia mitteloita opettajien ja oppilaiden välillä oli laajemminkin, koska sodan jälkeen opettajat vetosivat ruumiillisen kurituksen palauttamiseen nuorison tultua vaikeammin hallittavaksi (ks. Valtonen 2000).

Maaseudulla opettajat asuivat oppilaidensa perheiden kanssa pitkälti samanlaisissa olosuhteissa eivätkä sosiaaliset erot opettajien ja työväestön välillä olleet yhtä selkeät kuin Helsingissä, jossa opettajat asuivat pääosin Pitkäsillan eteläpuolella ja työväestö suureksi osaksi sen pohjoispuolella (Ilmolahti 2017, 20). Kaupungissa opettajat myös erottautuivat työväestöstä pukeutumisellaan.

Työväestön ja opettajiston vastakkaisuus näkyi myös siinä, etteivät osapuolet mielellään liikkuneet toistensa alueilla, kuten Ilmolahti on osoittanut. Tämä käy ilmi muun muassa Helvi Hämäläisen haastattelusta, jossa hän muistelee koululääkärin käyntiä kotinaan:

...se lääkäri pelkäsi...köyhiä ihmisiä, niinkuin ne olisivat olleet roistoja tai jotain. Pelkäsi hirveästi sitä Vallilaa, sitä pihaa ja käytävää ja sitä meidän asuntoa ja meitä...Se oli hyvin varovainen. Se katseli koko ajan miten hän menee ulos sieltä ja kuinka täällä yleensä voi liikkua, että miten hän menee tuosta pihan lävitse ja hän osoitti sitä pelkoa aivan ilmeisesti. (Helvi Hämäläisen haastattelu, ks. Ilmolahti 2017, 78.)

Kun yhteisöt olivat ajautuneet niin kauas toisistaan, että toista osapuolta piti pelätä – tai kun uskoa toisen osapuolen kanssa rauhanomaiseen toimimiseen ei kyetty palauttamaan –, kansakunnan eheytymiselle oli edessään kivinen tie. Näin oli etenkin Helsingissä, kuten Ilmolahti (2017) on osoittanut.

Kuva 2. Kuvassa kansakoulunopettaja Kaarlo Isomäki ja Muroleen kansakoulun oppilaita vuonna 1914. Maaseudulla eri sosiaaliryhmien lapset kävivät yhdessä koulua ja opettaja asui kyläläisten keskuudessa. Vaikka paikoitellen erilaisista lähtökohdista tulevien lasten kohtaaminen samassa luokahuoneessa loi jännitteitä (ks. Tuomaala 2004, 102), maaseudulla opettaja joutui harvoin oppilaiden ja heidän vanhempiensa yhtenäisen vastustuksen kohteeksi. Kuvalähde: Olli Penttisen yksityisarkisto.

Vaikenemisen kulttuuri ja eheyttämisen onnistuminen

Seppo Hentilä (2018, 87) lainaa sisällissodan muistamisen historiaa ja politiikkaa käsittelevässä teoksessaan Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanitrilogian kolmannen osan kohtausta, jossa entinen punapäällikkö Akseli Koskela kuulustelee poikansa historian läksyä. Lainausta toimii osoituksena sisällissodan jälkeisestä muistamisen valkoisesta hegemoniasta. Linnan kuvauksessa Akseli ottaa kirjan käteensä, lukee oppikirjasta kuvauksen, joka liittyy punaisten teloituksiin ja opastaa poikaansa:

Siinä oli vielä, että rauhallisia kansalaisia vastaan ... yltyi mielen kiihko valkoisissakin niin, että he toisinaan ampuivat sotavankinsa, mikä kohtalo kuitenkin pääasiassa tuli venäläisten sotamiesten osaksi, jotka olivat taistelleet punaisten riveissä ... Niin se menee. Kyllä sinun on vielä luettava. Sillä ajatuksella, että jää päähän... (Linna 1969, 184.)

Kuvaus kertoo muistamisen valkoisesta hegemoniasta mutta toisaalta myös kouluhallituksen tavoittelemasta vaikenemisen kulttuurista: Akseli ei kyseenalaista pojalleen oppikirjan tekstiä. Ilmolahden (2017, 482) mukaan Edistyspuolueen ja kouluhallituksen mukaan sota

olisi pitänyt ohittaa ja jatkaa kuin sotaa ei olisi ollutkaan. Näin ei tapahtunut Helsingissä, vaan kummankin osapuolen jyrkät ainekset toivat esille omaa tulkintaansa sodasta. Vaikenemisen kulttuuri jäi toteutumatta.

Ilmolahden tulkinta on uskottava, mutta vain Helsingin kontekstissa. Ilmolahden tulkin-ta perustuu molemmilta puolin löytyneiden jyrkkien tahojen asemaan taustaryhmien kantojen määrittelijöinä ja maltillisten voimien joutumiseen sivustakatsojiksi. Tätä ei tapahtunut maaseudun kouluissa.

Sisällissodan jälkeen kaupungeissa punaisiin myötämielisesti suhtautuneet opettajat jou-tuivat ankaran kohtelun kohteeksi, sillä kouluhallitus ei pystynyt heitä suojelemaan vastaa-valla tavalla kuin maalaiskouluissa toimivia opettajia. Kouluhallituksella ei myöskään ollut samanlaista valtaa ohjata kansakouluntarkastajan tai koulujen toimintaa kuin maaseudulla, mikä puolestaan selittää Helsingin kansakouluntarkastajan eheyttämislinjasta poikkeavan toiminnan. Lisäksi Helsingissä vasemmistososialistit pystyivät muodostamaan tiiviimmän vastarinnan valkoisen Suomen arvomaailmaa edustavalle koululle kuin työväestö maaseu-tupaikkakunnilla.

Osaltaan edellä lainaamani *Pohjantähden* kuvaus kertoo vaikenemisen kulttuurin toteu-tumisesta maaseudulla. Se on kaunokirjallinen lähde, mutta tutkimus antaa tukea kuvauk-sen uskottavuudelle.³ Sotienvälisenä aikana työväestön ja opettajien välillä ilmeni jonkin verran kahnasta, mutta merkkejä laajemmasta vastakkainasettelusta ei ole. Hävinneen puolen edustajat eivät suuremmin nousseet vastustamaan opettajia tai kouluopetusta. Toi-saalta kouluhallitus piti myös huolen siitä, että voittaneen puolen kiihkeimmät sävyt pysyi-vät pois opetuksesta. (Rantala 1997.)

Siitä, oliko kouluhallituksen ajamalla vaikenemisen kulttuurilta lopulta myönteisiä vai-kutuksia voi olla montaa mieltä. Vaikka esimerkiksi historian oppikirjoista poistettiin tuo-reeltaan jyrkimmät sävyt ja asiaa käsittelevää tekstiä oli kansakoululaisille niukasti, hävin-neen osapuolen näkemysten käsittelyä oppikirjoissa saatiin odottaa aina 1960-luvulle saak-ka (Rantala 2017). Tämän päivän populaareissa tulkinnoissa – esimerkiksi Yleisradion tuottaman *Laulu sisällissodasta* -ohjelmasarjan keskushenkilö Karri ”Paleface” Miittisen kommenteissa – sodasta selviäminen nähdään menestystarinana (Virtanen 2018). Silti moni vanhemman polven kansalainen kokee, ettei asiaa aikoinaan käsitelty koulussa (ks. Taisto-jen tiellä 2018) – varsinkin hävinneen puolen lapset omaksuivat näkökulmansa työväen-kulttuurista, joka välitti sodasta kouluopetuksesta poikkeavan tulkinnan. Näin kahtiajako pysyi vuosikymmeniä ihmisten mielissä. Jälkeenpäin katsottuna koulun olisi vaikenemisen kulttuurin sijasta pitänyt pystyä mahdollisimman pian tarkastelemaan sotaa myös hävin-neen puolen näkökulmasta. Sotienvälinen Suomi ei ollut siihen kuitenkaan valmis, kuten Hentilä (2018) on osoittanut.

3 Väinö Linnan *Pohjantähden* historiakuvauksen todenperäisyydestä on kirjoitettu paljon (ks. Haapala & Markkola 2017, 409), mutta edellä mainittu kuvaus voi hyvin vastata todellisuutta. Linna pyrki tiettävästi uskottavaan kuvaukseen, ja sen vuoksi oli jopa valmis muuttamaan Adolf ”Aatu” Halmeen ammatiksi räätälin. Halmeen esikuvana oli tiettävästi kansakoulunopettaja, joka teloitettiin punaisena. Ylikankaan mukaan kansakoulunopettaja ei olisi Linnan kertoman mukaan ollut uskottava punaisten joukossa, joten tämä teki henkilöstä räätälin (Ylikangas 1999, 176–177). Halmeen esikuvasta, kansakoulunopettaja Kaarlo Saxmanista ks. Rantala 2002, 20, 23–27, 29.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Kouluhallituksen kansanopetusosaston arkisto (Kha)
Anomusdiaarit ja -aktit (AD)
Kiertokirjeet
Päätökset
Pöytäkirjat
Oskari Mantereen kokoelma
Valtiorikosoikeudet (VRO)
Aktit

Kansalliskirjasto (KK)
K. A. Franssilan kokoelma
Kirjeenvaihto
Päiväkirjat

Toimihenkilöarkisto (Tha), Helsinki
Suomen Opettajayhdistyksen arkisto
Keskushallituksen pöytäkirjat

Painetut lähteet

Edistysmielisen klubin vuosikertomus 1917–1918
Kansallisen Edistyspuolueen puoluehallituksen kertomus toimintavuodesta 1919
Valtiopäiväasiakirjat (VP) 1919

Muut lähteet

Taistojen tiellä 2018. Taistojen tiellä. Työväenmusiikkia ja tarinoita. YLE Radio Suomi
1.5.2018.

Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti 1986. *Opetusministeriön historia IV. Ensimmäisen tasavallan kulttuuri-politiikka 1917–1944*. Helsinki: Opetusministeriö.
Cygnaeus, Uno 1910. *Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
Haapala, Pertti & Markkola, Pirjo 2017. Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (4), 403–416.
Halila, Aimo 1949. *Suomen kansakoululaitoksen historia III. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. Porvoo–Helsinki: WSOY.
Harju, Aaro 1988. *Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi vuosina 1861–1921*. Studia Historica Jyväskyläänsä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Hentilä, Seppo 2018. *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.
Ilmolahti, Oona 2017. *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston*

- jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Isomäki, Kaarlo 1920. *Henkipattona: kärsittyä elämää vapaussotamme ajoilta*. Helsinki: Edistysseurojen kustannus.
- Karimäki, Jenni 2016. *Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939*. Turun yliopiston julkaisuja.
- Kettunen, Pauli 1986. *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratista ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Linna, Väinö 1969. *Täällä Pohjantähden alla. Kolmas osa*. 8. p. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Paaskoski, Jyrki 1997. Tavoitteena kansallinen yhtenäisyys. Nuorsuomalaisen ja Kansallisen edistyspuolueen sosiaalipolitiikan synty. Teoksessa Anssi Halmesvirta (toim.), *Riiviöistä ritareiksi*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 91–144.
- Parikka, Raimo 1990. Malmi-Tapanilan työläisyhteisö 1920-luvun alussa. Teoksessa Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), *Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 285–316.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: SKS.
- Piilonen, Juhani 1982. *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Rantala, Jukka 1997. *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opetajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rantala, Jukka 2002. Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä. Helsinki: SKS.
- Rantala, Jukka 2010. *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Rantala, Jukka 2011. Kansakoulunopettajat. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulun penkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: SKS, 266–299.
- Rantala, Jukka 2017. Historian oppikirjoja sadan vuoden ajalta – luonteenkasvatuksesta kriittisyyteen. Teoksessa Hiidenmaa, Pirjo, Löytönen, Markku & Ruuska, Helena (toim.), *Oppikirja Suomea rakentamassa*. Helsinki: Suomen Tietokirjailijat, 247–281.
- Rinne, Matti 1973. *Suomen Opettajain Liitto 1893–1973*. Helsinki: Suomen Opettajain Liitto.
- Rinne, Risto 1984. *Suomen oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelman muutokset vuosina 1916–1970. Opetussuunnitelman intentioiden ja lähtökohtien teoreettishistoriallinen tarkastelu*. Julkaisusarja C:44. Turun yliopisto.
- Rinta-Tassi, Osmo 1986. *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena*. Helsinki: Opetusministeriö.
- Somerkivi, Urho 1979. Kouluhallitus ja koulutoimen kehittyminen satavuotiskautena 1869–1969. Teoksessa Urho Somerkivi, Gösta Cavinus & M. O. Karttunen, *Kouluhallitus–Skolstyrelsen 1869–1969*. Helsinki: Suomen Kunnallisliitto, 11–128.
- Somerkivi, Urho 1982. *Peruskoulu, Synty, kehittyminen ja tulevaisuus*. Vantaa: Kunnallispaino.
- Suotula, Sanna 2008. *Työväenaate mallikansalaisuuden rajojen rikkojana – Sosialidemokraattisen opettajaliiton jäsenet kansalaissodassa ja sodan jälkiselvittelyissä*. Julkaimaton kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa.
- Tuomaala, Saara 2004. *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoitettaviksi. Suomalaisen oppi-*

- velvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: SKS.
- Valtonen, Paula 2000. *Vitsan valta. Ruumiillinen kuritus kansakoulussa sen kieltämisen jäl-keen*. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa.
- Virtanen, Leena 2018. Kaikille tuli äitiä ikävä. Karri ”Paleface” Miettinen teki biisin vuo-desta 1918 ja kiersi paikoilla tunteet pinnassa. *Helsingin Sanomat* 1.5.2018 B19.
- Voipio, Aarni 1944. *Mikael Soinisen elämä*. Helsinki: Otava.
- Vuorio, Anelma 1975. *Kukaton morsian. Kuvia isovanhempieni sekä vanhempieni Rope ja Edla Maria Kojosen elämäntaipaleelta*. Hämeenlinna: Karisto.
- Ylikangas, Heikki. 1999. *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajal-ta nykypäiviin*. Helsinki: WSOY.

Jukka Rantala on historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori Helsingin yliopistossa.